

Plecs poètics en català del segle XVI: una part fonamental de la història de la literatura catalana

16th Century Poetical Chapbooks in Catalan: A Fundamental Part of History of Catalan Literature

Citació: MAHIQUES CLIMENT, Joan, & Laura PUERTO MORO (2025), «Plecs poètics en català del segle XVI: una part fonamental de la història de la literatura catalana», *Revista de Cancioneros Impresos y Manuscritos*, 14, pp. 253-258.

Joan Mahiques Climent

Universitat Jaume I, Espanya

jmahique@uji.es

<https://orcid.org/0000-0002-6195-3951>

Laura Puerto Moro

Universidad Complutense de Madrid, Espanya

laurapuerto@pdi.ucm.es

<https://orcid.org/0000-0003-3427-3165>

Finançament: Aquest monogràfic és fruit del projecte d'investigació PID2022-136278NB-I00: «Literatura popular impresa (s. XVI): catalogació dels plecs poètics castellans, catalans i portuguesos i estudi comparatiu de l'àrea literariocultural peninsular» (MICIU/AEI/FEDER), finançat pel Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats en el marc del Programa estatal de Generació del coneixement i enfortiment científic i tecnològic del sistema I+D+i (IP: Laura Puerto Moro); i del projecte PRO2023-S01-BELTRAN: «Literatura popular impresa en català: edició i estudi literari, sociocultural i editorial dels plecs poètics catalans del segle XVI», finançat per l'Institut d'Estudis Catalans en el marc de les Ajudes per a la recerca gestionades a través de la seva Secretaria científica (IP: Vicenç Beltran).

Conflicto de intereses: Los autores declaran no tener conflicto de intereses.

Licencia: Este trabajo se comparte bajo la licencia de Atribución-NoComercial-Compartir Igual 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0): <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Desconeguda o menyspreada per la gent de lletres, fent tant sols cabal d'ella la gent vulgar a la qui va dirigida, cada any que passa per damunt d'ella l'esvaheix y esborra més que un segle a les demás publicacions, y d'aquí que al cap d'algunes centúries, y molt abans, aquestes *fulles volants* salvades del comú naufrag de ses germanes adquirexin un alt preu per la bibliografia y tingan un interès indubtable per a l'història y per a l'arqueologia, y per a nosaltres molt més visiblement per la llengua (Aguiló [1900]).

Aquestes paraules deriven del pròleg al *Cançoner de les obretes en nostra lengua materna mes divulgades durant los segles XIV, XV y XVI recullit e ordenat per Marian Aguiló y Fuster*, publicat pel seu fill Àngel Aguiló tres anys després de la seva mort). En efecte, aquest volum reproduïx les «fulles volants» a què es refereix la citació, però també constitueix una compilació i fins i tot una fusió heterogènia d'obres manuscrites i impreses que, per aquest mateix motiu i també pel fet de recrear estilísticament els antics impresos gòtics, ha provocat més d'una confusió entre la crítica. No obstant això, és indubtable que recau sobre Marià Aguiló i Àngel Aguiló el mèrit de reproduir per primera vegada de forma unitària i en un sol volum un grup importants de *plecs poètics*, sense deixar de reivindicar el valor històric, cultural i lingüístic del conjunt, més enllà del seu valor merament bibliogràfic; per això mateix, a l'Índex final s'afegeix una classificació temàtica que il·lustra la varietat dels materials aplegats.¹

Certament, aquest *Cançoner* no és un producte aïllat. Si ens fixem en la tradició castellana, podem observar que, pocs anys abans (1871-1874), Sancho Rayón havia dut a terme una acció anàloga que va consistir a publicar unes *Reproducciones fotolitográficas* amb facsímils de «pliegos sueltos y otros folletos góticos más o menos raros»,² per bé que el propòsit d'aquesta acció estava circumscrit fonamentalment a la bibliofília. La reivindicació d'Aguiló per altra part enllaçava amb el comentari que, en dates semblants, va formular Unamuno (1895) sobre aquests impresos «humils», que veia com a dipositaris de l'ànima del poble, malgrat el menyspreu erudit,³ o amb la «grande importància ètnica e històrica» que, també a les acaballes del segle XIX, Teófilo Braga assenyalava per a les *folhas volantes* portugueses (Braga 2012²: 89). Tot seguit matisarem l'aprehensió de

1. En realitat, aquesta labor classificatòria fou duta a terme pel seu fill, Àngel Aguiló, segons relata ell mateix en l'«Advertiment» inicial, cal suposar que a partir de les classificacions prèvies del seu pare.
2. Aquestes paraules són extretes de la carta enviada per Sancho Rayón a Menéndez Pelayo el 31 de desembre de 1898, que reproduïm a partir d'Infantes (2003: 4).
3. Les paraules d'Unamuno —ben conegudes pels especialistes en l'àmbit— i la seva recerca de l'ànima del poble en aquests plecs i menuderies d'impremta enllaça, en darrer terme i *avant la lettre*, amb els interessos de la Nova història cultural i la seva atenció a la cultura popular: «España está por descubrir [...] Se ignora el paisaje, y el paisanaje y la vida toda de nuestro pueblo. Se ignora hasta la existencia de una literatura plebeya, y nadie para su atención en las coplas de los ciegos, en los pliegos de cordel y en los novelones de a cuartillo de real la entrega, que sirven de pasto aun a los que no saben leer y los oyen [...] En esa muchedumbre que no ha oído hablar de nuestros literatos de cartel hay una vida difusa y rica, un alma inconsciente en ese pueblo zafio, al que se desprecia sin conocerle» (Unamuno 1996: 166).

«vulgar» que va condicionar en bona mesura la crítica vuitcentista —i posterior— en la seva aproximació a aquest corpus.

Paradoxalment, l'avantatge amb el qual semblava arrencar l'estudi dels plecs poètics en català, pel fet de formar un grup significatiu dels inclosos en el *Cançoner* i també per la difusió d'aquesta obra —en oposició a la limitada circulació de les *Reproducciones* de Sancho Rayón—, es va convertir al remat, amb la seva confusa fusió i recreació de materials, en una petita catàstrofe que va contribuir, entre altres factors, a retardar la fixació i estudi del corpus de plecs poètics en català dels segles XV i XVI: per fi, en el monogràfic que ara presentem, posem a l'abast de l'usuari un repertori solvent i actualitzat.

La manca d'estudis bibliogràfics sobre els plecs poètics en català contrasta clarament amb el cas dels plecs poètics en castellà, que des de fa dècades ha estat un àmbit privilegiat per la crítica, ben acotat en el seu conjunt des del *Diccionario bibliográfico de pliegos sueltos poéticos del s. XVI* de Rodríguez-Moñino.⁴ Aquesta llacuna catalogràfica ha propiciat aproximacions parcials al corpus català centrades en determinats gèneres i subconjunts, com són els goigs i plecs religiosos del volum factici anomenat *El Natzarè* (Biblioteca Històrica de la Universitat de València); com és el problema del bandolerisme a la Catalunya de l'edat moderna; o com és l'atenció que en els darrers anys han rebut els plecs poètics catalans de la Biblioteca Comunale Augusta de Perugia.

En contrast amb aquestes aproximacions que responen a interessos particulars, els 128 ítems del *Repertorio temático-cronológico de pliegos poéticos en catalán de los ss. XV y XVI* que ara veu la llum amplien, més enllà de la intrínseca arbitrarietat del conjunt conegut, la mirada sobre l'heterogeneïtat dels seus gèneres i obres, i ofereix el punt de partença catalogràfic per a posteriors incursions en el corpus des de la diversitat de matèries i àmbits de la recerca per als quals pot ser d'interès.

Ben previsiblement, aquestes noves aproximacions revertiran no només en un coneixement més cabal de la primera literatura popular impresa en català i la seva transcendència històrica, cultural i literària —objectiu prioritari i obvi del *Repertorio*—, sinó que alhora contribuiran a millorar la comprensió dels inicis de la literatura popular impresa en castellà, ja que el seu recorregut pel domini lingüístic català ha estat ignorat sota el biaix del corpus de Rodríguez-Moñino, que no considera la seua interrelació amb els plecs en català ni les dinàmiques entre les dues llengües en el mercat dels impresos «populars».

Posem entre cometes l'adjectiu «popular» i reprenem l'observació anterior sobre el caràcter «vulgar» que tant la reflexió vuitcentista d'Aguiló com les incursions posteriors a aquests productes els han atribuït durant dècades i fins pràcticament l'inici del segle XXI. Com ha posat de manifest la crítica més recent, aquests impresos només poden considerar-se «populars» en el seu ampli significat burkià, almenys per a l'època que ens ocupa: és a dir, en tant que productes de consum per a tota una varietat de capes socials, molt distanciades de qualsevol assimilació monolítica amb el poble baix o la pleballa en el sentit estigmatitzat d'aquest concepte.⁵

4. Més les ampliacions successives; cal fer esment del *Diccionario* (1970), el *Nuevo Diccionario* (1997) i el *Suplemento* (2014).

5. Remetem a la conceptualització teòrica de la cultura popular exposada per Burke (2001).

Si del corpus de Rodríguez-Moñino s'ha destacat ja la convivència d'una àmplia diversitat d'autors, des de consagrats poetes cortesans fins a versaires cecs professionals,⁶ un simple cop d'ull al *Repertorio temático-cronológico de pliegos poéticos en catalán* reflecteix una situació similar: en la seva nòmina figuren des de mossèn Francesc d'Olesa, «cavaller», amb una obra dedicada al reverend Benet Hispano, «mestre en Arts y Doctor en Theologia» (n.º 58) —autor, al seu torn, de la *Devota contemplació* del n.º 35—, fins a un professional ben primerenc del mitjà com seria Joan Rocamora, associat a tres plecs religiosos i noticiers (n.º 9, 65 i 121). Per descomptat, també hi és el nom de Timoneda, autor d'un extens nombre de plecs en castellà, que trobem en cinc impresos del nostre *Repertorio* (n.º 10, 26, 36, 37 i 127), quatre dels quals religiosos. El percentatge resulta molt interessant en el seu contrast amb el caràcter essencialment profà —sense que hi manquen els versos devots— dels plecs de Timoneda en castellà (*Nuevo Diccionario* 1997, n.º 554-576); un fet significatiu en si mateix a l'hora d'abordar la qüestió de la convivència lingüística dels impresos «populars» publicats a la València del Cinc-cents, amb la seva puixant i heterogènia població urbana en tant que dinamitzadora del nou producte editorial del plec. A tal públic i al seu dinamisme al·ludeix Timoneda en el seu únic plec profà en català (conegut: «Les cobles de bella de vós en amorós, hara novament trobades per Juan Timoneda, a suplicació de l'interès y vulgo de la gent» (n.º 127), on recrea els difundidíssims versos de *Bella, de vós som amorós*, que van circular també en cançoners. Aquest apunt vol ser només una mostra dels interessants camins per recórrer a partir de l'inventari de plecs en català que ara aportem.

Al costat d'aquesta eina catalogràfica, aquest monogràfic ofereix tres sondejos endins dels materials d'aquests corpus, a partir dels quals es pot establir un ventall de temàtiques i pràctiques ben representatives de l'univers literari del plec poètic. Un dels fenòmens més comuns de la poesia d'aquest període era el costum de reelaborar refranys i models a través de *contrafacta* poeticomusicals, que sovint partien d'una cançó profana preexistent per tal d'oferir una nova lectura en clau espiritual. Aquesta tendència, que es pot constatar en cicles poètics com el ja esmentat de *Bella, de vós som amorós*, és documentada en l'article d'Helena Rovira Cerdà a través del refrany *Lloat sia Déu*, acompanyat o no d'un refrany-bagatella que en la versió profana del *Cançoner d'Uppsala* (1556) comença així: «de la fararirumfan», tot i que es desenvolupa a través de diverses variants en les estrofes successives.

L'article de Rovira aporta dades sobre el cicle de *Lloat sia Déu* a través de diversos testimonis que permeten dibuixar un mosaic molt complex de relacions on s'inclouen els plecs poètics, els cançoners amb notació musical, les consuetes de teatre medieval i renaixentista i els manuscrits poètics de l'època. A banda de l'interès que té la localització i publicació d'un poema de Joan Pujol que fins ara no havia estat posat en relació amb aquest cicle poètic, l'article puntualitza que, abans de la versió d'Uppsala, la versió profana ja fou impresa en un plec solt actualment perdut que Hernando Colón va adquirir en l'any 1536 (vegeu el *Repertorio*, n.º 102): és cert que es tracta d'un avís molt puntual referent a un exemplar ignot, però aquest detall havia passat desapercebut en tots els treballs que fins ara s'havien ocupat de l'estudi musical i literari de les obres del *Cançoner d'Uppsala*. L'altre plec poètic fonamental d'aquest cicle poètic el coneixem a través d'un exemplar únic de

6. Reenviem a la presentació del volum *Literatura popular impresa en la Península Ibérica durante los Siglos de Oro: transmisión, textos, prácticas y representaciones*, coordinado por Puerto Moro (2021), que en certa mesura complementa la present introducció.

la Biblioteca de Catalunya (vegeu *Nuevo Diccionario* 1997, n.º 561 i *Repertorio*, n.º 10), que transmet un *contrafactum* espiritual de Joan Timoneda, amb la qual cosa es demostra una vegada més la capacitat d'aquest poeta per a adaptar-se a tota mena de models i registres.

Una segona incursió en el món dels plecs poètics ens porta, de la mà d'Alexandro Llinares Planells, al bandolerisme, un problema endèmic de la Catalunya de l'edat moderna que compta amb una àmplia representació en l'àmbit de la literatura popular impresa (*Repertorio*, n.º 74-91). El corpus de plecs poètics catalans del segle XVI relacionats amb aquest tema, ara revisat i actualitzat en el *Repertorio*, ja fou inventariat minuciosament per Valsalobre (1998), que partia d'un estudi de Romeu (1991 [1973]) sobre els plecs referents a l'execució dels bandolers capturats a la Conca d'Òdena el 1573. Aquest és precisament el tema de què tracta l'article de Llinares, que a partir de la recerca d'arxiu aprofundeix notablement en el coneixement dels aspectes històrics d'aquests successos tan rellevants. A aquestes novetats també cal afegir les aportacions de Llinares en el coneixement dels plecs poètics sobre els fets de la Conca d'Òdena: sobretot, cal destacar l'edició d'un plec poètic que no havien pogut consultar ni Romeu ni Valsalobre, tot i que en tenien referències indirectes, la localització del qual figura ara en el n.º 83 del *Repertorio*. Ens referim a les *Coblas fetes per Francesch Gomar, de la vila de Ygualada, sobre la mort y presa de Camadall y lo Moreu Palau y Cascavell, que entre morts y presos foren LXII, los quals prengué y matà lo sometent de dita vila a 30 de març de MDLXXIII* (1573).

Llinares edita aquest text poètic a partir del testimoni únic d'un plec solt custodiat en una biblioteca privada. Aquest plec transmet un text de forta càrrega politicosocial, vinculada a la funcionalitat dels plecs de patíbul, sense pretensions literàries i, per això mateix, amb una gran descurança que es nota en la presència d'errates evidents, variants gràfiques i fonètiques impròpies del registre formal i altres incongruències lingüístiques. Sempre que és possible, com a editor d'aquest plec, Llinares corregeix aquestes mancances a partir de l'anàlisi crítica del text.

Devem a Vicenç Beltran Pepió la tercera aproximació al món dels plecs poètics en català. Concretament, Beltran ofereix un estudi introductori i una edició profusament anotada d'un plec poètic que duu la següent rúbrica en portada: *Escrevia Valero Fuster les presents cobles noves de la cric-crac juntament ab altres cansons molt gracioses per precs d'alguns amics i amigues en l'any MDLVI* (1556). Des de fa molt de temps, ja se sabia que aquest plec poètic formava part dels fons de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Ara bé, durant dècades havia passat com una obra no localitzada, si no perduda, d'aquesta institució, la qual cosa n'impedia la seva consulta. En aquest article, Beltran aporta les dades necessàries per localitzar aquest exemplar el qual reproduceix per primera vegada. En el *Repertorio*, aquest plec es correspon amb el n.º 106 i forma part d'un extens grup de registres que s'emmarquen en l'àmbit de la poesia eroticoburlesca (§ 4, n.º 99-126), molts dels quals són exemplars colombins desconeguts: la seva pèrdua bé podria haver estat deguda a les característiques del contingut, desenfadat i efímer. A diferència dels plecs poètics de caràcter religiós o els vinculats amb el bandolerisme, es tracta d'un conjunt no aplegat sistemàticament fins ara, que en gran part està encara per estudiar.

En aquesta focalització de Beltran sobre el plec poètic de Valero Fuster, el seu estudi bibliogràfic i l'edició del text van acompanyats d'una introducció que dibuixa un context literari molt ampli sobre la poesia eròtica de to jocós, ja practicada durant les darreres dècades del segle xv amb obres tan reeixides com el *Procés de les olives*, escrit per diversos autors, o la subsegüent continuació duta a terme per Jaume Gassull en el *Somni de Joan Joan*.

Tant el *Procés* com el *Somni* es van publicar a València el 1497 i el 1561. A això cal sumar la transmissió valenciana d'altres obres afins, entre les quals cal incloure, evidentment, el plec de Valero Fuster. Tot i que l'adscripció d'aquest plec no ha estat resolta i, de moment, no es pot assignar de manera concreta a cap impressor valencià de mitjan segle XVI, l'article que ara ens ocupa posa en evidència la valencianitat dels poemes de Fuster. De fet, per a Beltran són una mostra més de la poesia eròtica que aleshores va proliferar a València gràcies a l'impuls de l'humanisme.

Aquestes tres incursions en el conjunt dels plecs poètics catalans dels segles XV i XVI il·lustren alguns aspectes rellevants d'un univers molt complex que en bona mesura encara està per explorar. Sense l'esforç efectiu per conèixer el món dels plecs poètics i de la resta de menuderies de la impremta d'aquest període no és possible arribar a un coneixement profund de la història literària i cultural dels territoris de parla catalana. Confiam que els continguts d'aquest monogràfic, tant el repertori bibliogràfic com els estudis crítics, siguin una crida i una incitació perquè en el futur sorgeixin noves investigacions que segueixin aprofundint en el corpus dels plecs poètics en català i que desvelin l'abast real de la seva transcendència.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- AGUILÓ, Marià (ed.) [1900], *Cançoner de les obretes en nostra lengua materna mes divulgades durant los segles XIV, XV e XVI*, Barcelona, Alvar Verdaguer.
- BRAGA, Teófilo (2012²), *O Povo Português nos seus Costumes, Crenças e Tradições*, 3, Braga, Edições Vercial [1^a ed.: Lisboa, Livraria Ferreira, 1885].
- BURKE, Peter (2001), *La cultura popular en la Europa moderna*, Madrid, Alianza Editorial [1^a ed.: Londres, Temple Smith, 1978].
- Diccionario* (1970) = RODRÍGUEZ-MOÑINO, Antonio (1970), *Diccionario bibliográfico de pliegos sueltos poéticos (siglo XVI)*, Castalia, Madrid.
- INFANTES, Víctor (2003), «La colección de burlas bibliográficas de José Sancho Rayón veinte años después», *Pliegos de Bibliofilia*, 22/2, pp. 3-10.
- Nuevo Diccionario* (1997) = RODRÍGUEZ-MOÑINO, Antonio (1997), *Nuevo Diccionario bibliográfico de pliegos sueltos poéticos (siglo XVI)*, edición corregida y actualizada por Arthur L.-F. Askins y Víctor Infantes, Madrid-Mérida, Castalia - Editora Regional de Extremadura.
- PUERTO MORO, Laura (2021), «Hacia un estudio comparativo de pliegos poéticos en castellano y en catalán (s. XVI): tradiciones materiales, temáticas e iconográficas (con un Apéndice sobre las figurillas celestinescas)», *Boletín de Literatura Oral*, vol. extraordinario 4, pp. 15-54. <https://doi.org/10.17561/blo.vextra4.6691>
- ROMEU I FIGUERAS, Josep (1991), «Bandolerisme i "periodisme" al segle XVI. A propòsit d'un fets esdevinguts a Igualada el 1573», dins *Poesia en el context cultural del segle XVI al XVII*, 1, Barcelona, Curial, pp. 271-296 [ampliació de los trabajos publicados previamente en *Vida... Revista de la familia igualadina*, 1000 (1973), pp. 27-28, 1001 (1973), pp. 14-15].
- Suplemento* (2014) = ASKINS, Arthur L.-F., & Víctor INFANTES (2014), *Suplemento al Nuevo diccionario bibliográfico de pliegos sueltos poéticos (siglo XVI) de Antonio Rodríguez-Moñino*, ed. Laura Puerto Moro, Vigo, Editorial Academia del Hispanismo.
- UNAMUNO, Miguel de (1996), *En torno al casticismo*, ed. Jon Juaristi, Madrid, Biblioteca Nueva [1^a ed.: *La España Moderna* (febrero-junio), 1895].
- VALSALOBRE, Pep (1998), «Plec solts poètics catalans dels segles XVI i XVII relatius al bandolerisme. Un inventari», *Llengua & Literatura*, 9, pp. 287-364.